

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ ВАЛЕНТНОСТЕЙ ДІСЛІВНОГО ПРЕДИКАТА

Наталія Павлівна Гальона

(Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
ІУФ, Кафедра української мови, nataliagalona@bigmir.net)

1. Проблемні питання теорії валентності постійно дискутуються в сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці. У дослідженнях останнього десятиліття було приділено багато уваги визначенню валентної спроможності різних типів предикатів, що виявилось переважно у систематизації предикатів за кількісними показниками валентних потенцій: одновалентні, двовалентні, тривалентні, чотиривалентні та багатовалентні. Ці групи було докладно обстежено в семантичному та семантико-синтаксичному аспектах: з'ясовано якісні характеристики іменних компонентів, зумовлених валентністю предиката, проаналізовано особливості реалізації валентності різних типів предикатів на синтаксичному рівні, побудовано моделі речень, які відображають валентну структуру семантично диференційованих предикатів.

Загалом же, розвідки в цій галузі семантичного синтаксису української мови можна поділити на дві групи. Першу утворюють дослідження, в яких за основу обрано розподіл предикатів на групи за кількісними показниками валентності. Ретельно досліджено одновалентні, двовалентні, тривалентні та чотиривалентні предикати (Куц 2003; Гмиря 2008 та ін.). У межах груп проаналізовано семантику предикатів і на цій підставі виокремлено їх семантичні різновиди, докладно описано семантику залежних компонентів та з'ясовано синтаксичну поведінку предикатів. У розвідках другої групи дослідники беруть за основу семантичний тип або різновид предиката і описують кількісні та якісні характеристики їхньої валентності. У такий спосіб в україністиці описано предикати розумової діяльності, мовлення, фізичної дії, руху, ставлення, стану, процесу, якості тощо (Овчиннікова 1993; Кавера 2008 та ін.).

Проте в українському мовознавстві недостатньо уваги приділено власне семантичному аспекту валентності. Поза увагою залишаються типи семантичних валентностей та їх внутрішня диференціація відповідно до семантичних різновидів предикатів. Водночас це питання є дуже важливим не лише для поглиблення теорії семантичного синтаксису, виявлення типології предикатів і уточнення моделей речень, а й для конкретизації лексичної семантики слів та їх лексикографічного опису. Зважаючи на це тема статті видається актуальною та своєчасною.

Мета статті – з'ясувати основні типи семантичної валентності дієслівних предикатів української мови. Вона передбачає розв'язання таких завдань: 1) уточнити поняття семантичної валентності та механізм визначення її типів; 2) з'ясувати основні типи семантичних валентностей; 3) диференціювати та систематизувати семантичні валентності дієслівних предикатів української мови.

Категорію валентності дієслова-предиката розглядають у двох площинах: семантичній і синтаксичній, внаслідок чого виокремлюють два типи валентності – семантичну та синтаксичну. Семантична валентність виявляє себе як здатність предикатного слова приєднувати слова певних семантичних класів, що позначають учасників позамовної ситуації. Валентну структуру дієслова-предиката утворює певний набір семантичних валентностей, у яких відображено семантичні функції компонентів ситуації. Крім того, вони впливають безпосередньо з лексичного значення дієслова-предиката, є його частиною. Тому для визначення валентної структури дієслова з'ясовують компоненти ситуації та здійснюють аналіз лексикографічного опису дієслівної лексеми (Апресян 1974: 120).

Семантичні валентності охоплюють всі потенційно можливі залежні компоненти, прогнозовані денотативною ситуацією та компонентами значення дієслова-предиката. Вони зумовлюють синтаксичні властивості дієслова: можливість приєднання до нього в реченні назв певної кількості актантів. Активні семантичні валентності дієслова приєднують до нього синтаксично залежні слова, і кожній з них відповідає змінна в тлумаченні його значення (там само, 119–120).

Визначення типів семантичних валентностей (глибинних відмінків, семантичних ролей, семантичних компонентів) бере початок у працях Ч. Філлмора, який в аналізі глибинної структури речення враховує не лише число аргументів предиката, а й їхні семантичні ролі, семантичний зміст. Визначення семантичних ролей (глибинних відмінків) Ч. Філлмором (з їх змінами й доповненнями) стало основою у подальших дослідженнях валентності зарубіжними та українськими мовознавцями. До глибинних відмінків Ч. Філлмор (Філлмор 1981: 405–406) зараховує: агентив (істота, яка активно діє, діяч, ініціатор події), інструменталіс (стимул або безпосередня фізична причина дії), датив (особа, якої стосується дія, позначувана дієсловом), фактитив (предмет або особа, що виникає внаслідок дії або стану), локатив (місце локалізації чи просторової орієнтації), об'єktiv (“відмінок” широкої семантики, яку визначає дієслово-предикат).

Пізніше у російському мовознавстві Ю.Д. Апресян (1974: 125–127) визначив 25 типів семантичних валентностей: суб'єкта, об'єкта, контрагента, змісту, адресата, отримувача, посередника, джерела, місця, вихідного та кінцевого пунктів призначення, маршруту, засобу, інструмента, способу,

умови, причини, результату, мети, часу та ін. Водночас учений зауважує, що лише деякі з цих значень послідовно виявляють себе як зміст семантичної валентності і належать до валентної структури предиката. Решта частіше реалізуються в граматично залежних компонентах, які не є валентно зумовленими.

У фундаментальних дослідженнях семантики речення української мови визначено, зокрема, такі семантичні функції валентно зумовлених не-предикатних знаків, що можуть поєднуватися з предикатом у семантично елементарному реченні: діяч, адресат, експерієнсив (носії фізіологічного або психічного стану), об'єкт, результатив, знаряддя, засіб, носії фізичного та фізичного всеохопного стану, локатив, а також композитив, компонентив та ідентифікатив (Вихованець 1983: 40–42).

Результати досліджень у зарубіжному й вітчизняному мовознавстві та аналіз власного мовного матеріалу дає підстави для виокремлення і внутрішньокатегорійної диференціації шести основних типів семантичних валентностей дієслівних предикатів української мови.

2. Суб'єктна валентність – найбільш поширений тип семантичної валентності. Вона притаманна майже всім предикатам і має розгалужену систему валентних значень, семантично диференційованих відповідно до предикатної семантики – дії, стану, процесу, якісної ознаки, локативного стану, кількісної ознаки (Вихованець 1992: 112).

Суб'єктна валентність дієслова-предиката виявляє себе передусім у двох основних різновидах – суб'єкта дії (активного діяча, агенса, виконувача дії) і носія стану (пасивного суб'єкта). Традиційно суб'єкт-агєнс протиставляють суб'єкту-пацієнсу. А щодо значень суб'єкта стану та носія ознаки у мовознавстві немає одностайної думки: їх розглядають то як різновид семантичного суб'єкта, то як семантичний об'єкт (Мірченко 2004: 153).

Семантична диференціація суб'єктних валентних значень, здійснена на підставі аналізу предикатних одиниць, виявляє такі основні семантичні компоненти: агєнс, каузатор, функтив, суб'єкт інтелектуальної діяльності, перцепієнт, суб'єкт неконтрольованих дій, суб'єкт стану, носій процесуальної ознаки.

Суб'єкт дії – це активний учасник ситуацій фізичних дій, руху й переміщення в просторі, мовленнєвої та активної розумової діяльності. Семантичну валентність **суб'єкта фізичної дії – агєнса** – мають предикати і суб'єктного, і суб'єктно-об'єктного валентного типу, які позначають активні дії та рухи істот, наприклад:

- (1) *Ишов він такою ж тихою ходою, як і сюди, а може, ще й тихшою* (П. Мирний, 7).
- (2) *Грак узяв і відчахнув майже половину яблука* (О. Черногуз, 25).

Суб'єктно-об'єктні акціональні предикати на позначення ситуацій створення, руйнування, переміщення й іншого фізичного впливу на об'єкт мають такий різновид суб'єктної семантичної валентності, як каузатор. Валентність **каузатора** (суб'єкта, що спричинює дії іншого суб'єкта) виявляють предикати із семою каузативу: переміщення (*везти, переносити, ставити, садити*), створення, руйнування та зміни об'єкта (*виготовити, зруйнувати, вимити*), психоемоційного впливу (*засмучувати, смішити, лякати, радувати*), волевиявлення (*наказувати, веліти, змушувати*), зміни якості (*покращити, збагатити, зміцнити*), повсякденної практичної діяльності (*годувати, поїти, одягати, роззувати*) тощо:

- (3) *Того дня Стратон Стратонович наказав своєму водієві відвезти його тільки до околиці* (О. Черногуз, 29).
- (4) *Тим часом люди зганяють овець до царини* (П. Мирний, 31).
- (5) *Прогнав його Бородай* (П. Мирний, 30).

Валентність **функтива** (суб'єкта функціонування) властива предикатам функціонування, що позначають ситуації виконання певних функцій особами та предметами-механізмами: *Годинник іде. Колесо обертається. Комп'ютер працює. Лампа горить. Петренко головує*. Група предикатів на позначення функціонування механізмів численна та значеннєво різноманітна. Натомість ситуації функціонування осіб, їх груп та організацій номіновані обмеженою кількістю предикатних одиниць: *працювати, звітуватися, балотуватися, голосувати, обиратися, піаритися, переобиратися, займатися політикою, спонсорувати, займатися благодійністю, головувати, секретарювати, чергувати*, наприклад:

- (6) *Нарешті запрацював парламент* (Л. Костенко, 235).

Семантичну валентність суб'єкта інтелектуальної діяльності мають предикати мислення, мовлення та інформаційної діяльності:

- (7) *Він згадав ту зустріч з Ією* (О. Черногуз, 41).
- (8) *Іван усе розкаже* (М. Матіос, 73).
- (9) *Сідалковський одразу зрозумів, що й до чого* (О. Черногуз, 43).

Називаючи динамічну, контрольовану ситуацію, вони прогнозують суб'єктний компонент з ознаками активності та цілеспрямованості, що зближує його з агенсом. Розрізнення активних суб'єктів відбувається за ситуативною характеристикою фізична дія / розумова діяльність.

Суб'єкт неконтрольованих дій характеризує ситуації стихійних природних явищ. Хоча вони часто й номіновані предикатами дії, проте, на відміну від акціональних ситуацій, характеризуються неконтрольованістю, нецілеспрямованістю. Для їх перебігу суб'єкт (предмет, природне явище тощо) не докладає ніяких зусиль, наприклад:

- (10) *Гуркіт і грім потрясають поле* (О. Довженко, 484).
- (11) *Багато вітрів прошуміло над головою* (О. Довженко, 590).
- (12) *Вибухнула бензозаправка* (Л. Костенко, 186).
- (13) *У червоній куряві й диму немов навіки заходить сонце* (О. Довженко, 590).

Перцепієнт (суб'єкт сприймання) має значення істоти, яка сприймає явища світу за допомогою органів чуття. Він позначений невисокою активністю і характеризує валентну структуру предикатів *бачити, відчувати, сприймати, чути* та ін., наприклад:

- (14) *Він ніколи не чув такого дідового голосу* (П. Мирний, 41).
- (15) *[Він] йде вулицею мимо шинку; роздивляється, прислухається* (П. Мирний, 46).
- (16) *Люди слухають, похнюпившись* (П. Мирний, 71).

Семантична валентність **суб'єкта стану** диференційована відповідно до онтологічної сутності станів, які виявляють себе як стани природи й середовища, фізичні та психічні стани осіб, локативний стан предмета або особи. Предикати стану мають диференційну ознаку статичності, зумовлену характером відображуваної ситуації. Відповідно, суб'єктне значення носія стану має ознаку пасивності:

- (17) *Двоє дівчат сплять* (О. Довженко, 481).
- (18) *Недурно Чіпка жалкував про хліб* (П. Мирний, 27).

Носій процесуальної ознаки характеризує валентну структуру предикатів *цвісти, біліти, червоніти, молодіти, старіти, мужніти* тощо:

- (19) *У Закарпатті цвітуть абрикоси й персики* (Л. Костенко, 104).
- (20) *Аж помолодшала Мотря, весела стала* (П. Мирний, 38).
- (21) *Він все хмурнішав та хмурнішав* (П. Мирний, 40).

Окрім зазначених основних різновидів суб'єктної семантичної валентності, виокремлено й такі, як **суб'єкт ставлення** (*він це любив; вона*

обожнює дитину), **суб'єкт-причина**, що зумовлює стан об'єкта (*мене при-нижують ці слова; його зацікавила картина*), **суб'єкт посесивного відношення** (*він володіє капіталом, вона має підручник*), **суб'єкт-засіб** (*за мене пише комп'ютер*) та ін.

3. Об'єктна валентність виявляє здатність предиката приєднувати компонент зі значенням предмета, на який спрямовано дію. Вона має багато різновидів, виокремлення яких зумовлюється передусім диференціацією семантики предиката.

Об'єктна семантична валентність предикатів дії виявляє себе у валентних значеннях відповідно до семантичної конкретизації акціональної предикатної семантики – фізична дія, переміщення, розумова діяльність, мовленнєва діяльність, тощо.

Водночас не всі предикати дії мають об'єктну валентність. Її позбавлені ті предикати, що належать до суб'єктного валентного типу, наприклад, предикати суспільної діяльності (*ворожити, гадати, господарювати, пасічникувати, учителювати, чумакувати, шахтарювати, головувати, секретарювати*), предикати утворення звуків (*бахкати, бемкати, гриміти, грюкати, гудіти, гупати, деренчати, дзвякати, дзенькати, клацати, ляскати, скреготати, стугоніти, торохтіти, тупотіти, шелестіти*).

Відповідно до природи предиката у межах об'єктної валентності розрізняють основні семантичні позиції об'єкта фізичної дії, об'єкта переміщення, об'єкта передавання, об'єкта інтелектуальної діяльності, об'єкта сприймання.

Семантичну валентність **об'єкта фізичної дії** мають предикати активних фізичних дій. Відповідно до семантичного розрізнення акціонального предикатного значення валентність об'єкта фізичної дії диференційована на такі семантичні компоненти:

1) об'єкт трудової діяльності людини, що властивий предикатам на позначення різних видів трудової діяльності: *вудити, рибалити, сапати, свердлити, сіяти, доїти, жати, клепати, косити, тесати, цементувати, штукатурити, кроїти, кувати, міряти, молоти, орати, пасти, полоти*;

2) об'єкт пошкодження або руйнування. Цей семантичний компонент наявний у валентній структурі дієслів зі значенням руйнування, знищення: *бомбити, гасити, ламати, кришити, пиляти, м'яти, руйнувати, ранили, колоти, різати, рубати, вбивати, знищувати, рвати, чавити, гризти, палити, гнути, сікти, краяли, кусати*, наприклад:

(22) *Недавно у Львові вбили композитора* (Л. Костенко, 16);

(23) *Знищили й самі пагорби, зарівняли рельєфи, знівелювали ландшафт* (Л. Костенко, 81);

3) змінюваний об'єкт, характерний для дієслів активних дій, що спричинюють зміни форми, поверхні, внутрішньої структури об'єкта, проте не призводять до його деструкції: *купати, латати, мазати, мити, пудрити, фарбувати, пороти, рівняти, смалити, сушити прасувати, прати, чистити, розмотувати, змотувати*, наприклад:

- (24) *Вона довго пудрила носа пудрою, яка мені теж здавалася здобною, як борошно* (О. Черногуз, 150);
 (25) *Миколайович довго мив посуд в умивальнику* (О. Черногуз, 16);
 (26) *Сестра розмотує бинт* (О. Довженко, 485);

4) об'єкт фізичного впливу, прогнозований предикатами на позначення активних цілеспрямованих дій, рухів з метою вияву позитивного або негативного ставлення до особи чи предмета (*бити, бороти, валити, штовхати, топтати, тиснути, торкати, цілувати, обнімати* та ін.):

- (27) *І Чабан відштовхнув Заброду* (О. Довженко, 587).

Семантичну валентність об'єкта переміщення виявляють акціо-нально-локативні предикати, які поєднують семантику дії з просторовою. Валентність об'єкта переміщення мають дієслова-предикати: *везти, вести, вносити, гнати, заводити, завозити, заганяти, зсунути, котити, нести, опускати, перевозити, переганяти, переносити, перекладати, пересувати, підводити, розкладати, розміщувати, сунути, тягти* та ін. Вони позначають динамічну, контрольовану ситуацію цілеспрямованої дії, яку здійснюють з метою переміщення об'єкта. Ця ситуація зумовлює полівалентність акціо-нально-локативного предиката, що з-поміж інших семантичних валентностей (суб'єкта, засобу пересування, адресата, локатива, шляху) має і валентність об'єкта переміщення:

- (28) *Людей вивозили, силоміць заганяли в автобуси* (Л. Костенко, 48).
 (29) *Як ти міг водити туди дитину?* (Л. Костенко, 110).
 (30) *А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав* (В. Винниченко, 32).
 (31) *Коли жандарі ввели парубка в якісь двері, почувлись крики* (В. Винниченко, 153).

Різновидом валентної семантики об'єкта переміщення є об'єкт фіксації на поверхні. Цю валентність відкривають дієслова *ставити, класти, кидати, вішати, стелити, садити*, наприклад:

- (32) *Даруся кладе кошик на землю* (М. Матіос, 24).
 (33) *Заброда кинув на пісок автомат* (О. Довженко, 585).

Близьку семантику виявляє **об'єкт передавання**, що належить до валентної структури предикатів дарування, купівлі, продажу. Семантичну ситуацію, у якій суб'єкт передає адресатові або отримує об'єкт, позначають предикати *брати, віддавати, роздавати, отримувати, купувати, позичати, віддавати, продавати, дарувати, надсилати*, наприклад:

- (34) *Даруся роздавала по селу квіти* (М. Матіос, 5).
 (35) *Купив екологічну карту України – плямиста, як саламандра* (Л. Костенко, 22).

Семантична валентність **об'єкта інтелектуальної діяльності** диференційована на семантичні компоненти **об'єкта мовлення** та **об'єкта мислення**. Вона часто не реалізована на синтаксичному рівні, проте наявна у валентній структурі майже всіх предикатів мовлення (*говорити, казати, розповідати, повідомляти, виговорувати, інформувати, пояснювати*) і розумової діяльності (*думати, обдумувати, осмислювати, обмірковувати, аналізувати, вивчати, розгадувати, досліджувати, пізнавати*):

- (36) *Олеся майже крикнула останні слова* (О. Довженко, 195).
 (37) *Після смерті матері я це зрозумів* (Л. Костенко, 104).
 (38) *Всі мовчки думають свої дівочі думи* (О. Довженко, 481).
 (40) *Говорили про владу, про землю* (О. Довженко, 585).

Об'єкт сприймання характерний для валентної структури предикатів сприймання: *бачити, чути, дивитися, слухати, спостерігати, відчувати*. Це семантичний компонент ситуацій психічної діяльності людини, у яких вона сприймає та пізнає явища навколишнього світу за допомогою органів чуття, наприклад:

- (41) *Данилюк довго дивився на свого командира* (О. Довженко, 127).
 (42) *Тут я вперше побачив свою майбутню дружину з білою пов'язкою на голові* (Л. Костенко, 33).

4. Валентність результату можна вважати самостійним різновидом семантичної валентності, наявної у валентній рамці певних груп предикатів, у зв'язку з особливим характером позначуваної ними ситуації та особливостями їх семної структури. Її мають предикати з семантичним компонентом 'творення'. Варто зауважити, однак, що валентність результату є похід-

ною від валентності об'єкта. Різниця між ними впливає із розрізнення двох типів ситуацій: семантичної цілеспрямованої ситуації активних дій, спрямованих на об'єкт, і результативної ситуації виникнення продукту фізичної або творчої праці.

Результатив як семантична функція підпорядковується предикатові із значенням дії і стосується семантеми неживого предмета або істоти, що виступають як результат дії (Вихованець 1983: 40).

Процес створення продукту діяльності може бути незавершеним (*малювати картину, споруджувати міст*) або завершеним (*намалювати картину, спорудити міст*), проте частина новоствореного об'єкта теж є не просто об'єктом фізичного впливу, а реальною частиною продукту творчої діяльності людини, тобто об'єктом-результатом.

Семантична валентність результату притаманна трьом основним групам предикатів із семою 'творення': активних фізичних дій, звукотворення та інтелектуальної діяльності – і має різновиди об'єкта-результату, звучання-результату і результату інтелектуальної діяльності.

Дієслова-предикати на позначення ситуації активних фізичних дій людини, спрямованих на створення матеріальних предметів та об'єктів (*будувати, бурити, варити, виготовляти, зводити, майструвати, малювати, мурувати, пекти, садити, споруджувати, шити, малювати, ліпити, творити* та ін.), мають валентність **об'єкта-результату**:

- (43) *Монтують металевий каркас* (Л. Костенко, 39).
- (44) *Не знаю, як на Канарах, а на острові Балі спекли довжелезного пляцка з кольорового рису* (Л. Костенко, 45).
- (45) *Головну ялинку держави споруджують саме тут* (Л. Костенко, 39).

Валентність **звучання-результату** характеризує невелику групу предикатів звукотворення – ті, що означають утворення мелодії, пісні: *зіграти марш, проспівати арію, відтворити звук, музикати пісню, виводити мелодію*.

Результат інтелектуальної діяльності – це одна із валентностей предикатів з семантикою творчості: *винайти, вигадати, придумати, спроектувати, скласти, створити, написати* та ін., наприклад:

- (46) *Читав, що десь уже винайшли пристрій-перекладач із собачої мови* (Л. Костенко, 234).
- (47) *То я так уже два гасла розробив* (О. Черногуз, 81).
- (48) *Вчені створюють комп'ютерну модель зміни клімату* (Л. Костенко, 234).

5. Порівняно з суб'єктною та об'єктною адресатна валентність при-таманна вужчому колу предикатів. Вона передусім є компонентом ситуацій активної діяльності – передавання, мовленнєвого спілкування, активних фізичних дій. Водночас адресатність перебуває і в зоні семантичної валентності предикатів модального відношення, психічних станів. Вона прогнозує компонент з узагальненою семантикою істоти, на користь чи на шкоду якої відбувається дія.

У межах адресатної валентності виокремлено самостійні семантичні компоненти відповідно до розрізнення ситуацій мовленнєвої діяльності, передавання, модального відношення, вияву емоцій та почуттів, а також різних дій, які сприяють або шкодять особі: отримувач матеріального об'єкта, отримувач інформації, об'єкт призначення дії, адресат волі та бажання, адресат сприяння/несприяння, адресат почуттів та емоцій.

Дієслово-предикат *адресувати* є інтегральним у вираженні ситуативної семантики адресатності і може мати всі різновиди адресатної семантичної валентності: *адресувати лист, вантаж, посмішку, вітання, слова, свої здобутки, почуття, бажання, наказ* тощо.

Семантика предикатів передавання (*давати, брати, купувати, вручати, продавати, дарувати, позичати, слати, доставляти* та ін.) передбачає особу, яка отримує матеріальний (рідше – нематеріальний) об'єкт, і зумовлює валентність адресата – **отримувача об'єкта**:

- (49) *Він узяв від Терентія палку й капелюх* (О. Довженко, 391) = Терентій дав йому палку й капелюх.
- (50) *Ми будемо посилати тобі зерно від праці своєї* (О. Довженко, 481).
- (51) *Невідомі якісь пастухи роздавали селянам овець. Продавали сало, м'ясо бійцям за безцінок* (О. Довженко, 591).

Предикати мовлення (*говорити, розповідати, відповідати, заперечувати, інформувати, підказувати* та ін.) прогнозують особу, котрій адресовано інформацію і мають валентність адресата – **отримувача інформації**:

- (52) *До нього підходить Корж, Гусакові здається, що він скаже йому зараз найобразливіші слова* (О. Довженко, 480).

У лінгвістиці поняття адресата може бути звуженим і означати тільки отримувача інформації. У цьому випадку воно є похідним від поняття суб'єкт знання і визначається як суб'єкт каузованого кимось інформаційного процесу (Апресян 1974: 127).

Близькою до семантичних валентностей отримувача об'єкта і отримувача інформації є семантика **об'єкта призначення дії**, наприклад, *зро-*

бити щось для свого сина, написати конспект для подруги, дати пояснення для студентів, поширити інформацію для клієнтів. Проте ситуація призначення, адресування передається предикатами, які описують лише адресування дії, а ситуації передавання, мовлення акцентують на отриманні об'єкта адресатом:

- (53) *Коли Терентій **приніс йому** воду, він не напився, він не помітив її* (О. Довженко, 390).

Водночас компонент адресата призначення у реченні не завжди є валентно зумовленим. На думку І.Р. Вихованця (1987: 117), розрізнення суб'єкта призначення і адресата закладено в семантико-синтаксичній природі дієслівних предикатів: давальний призначення не зумовлюється валентністю присудкового дієслова, репрезентуючи в реченні згорнутий, опорний для нього предикат *призначатися*, тоді як давальний власне адресата перебуває у валентній рамці обмеженого кола перехідних дієслів, займаючи валентно передбачуване предикатами спрямованої дії місце.

Валентність **адресата модального відношення** (адресата вияву волі та бажання) притаманна предикатам з семантикою спонукальної і бажальної модальності: *наказувати, змушувати, веліти, доручати, бажати, зичити*.

Предикатна семантика сприяння або перешкоджання діям особи з боку активного суб'єкта властива дієсловам-предикатам з виразним каузативним компонентом: *сприяти, перешкоджати, дозволяти, забороняти, заважати, допомагати, шкодити*, а також *відспівувати, акомпанувати*. Вона прогнозує такий самостійний різновид адресатної семантичної валентності, як **адресат сприяння/несприяння** (отримувач вигоди або збитків).

6. Інструментальна валентність членується на два семантичні різновиди: знаряддя дії і засобу дії (Вихованець 1992: 94–95). У їх розмежуванні беруть до уваги той факт об'єктивної реальності, що використання засобу (*ниток, гвіздків, чорнил, фарб, цементу*) призводить до його витрати, на відміну від знаряддя дії (*голки, молотка, ножа, ручки*) (Апресян 1974: 128). Засіб, отже, виявляє себе передусім як матеріал, речовина, а знаряддя прогнозує компонент на позначення предмета, застосування якого сприяє реалізації дії. Проте це розрізнення стосується переважно предикатів фізичної дії та звукотворення, наприклад:

- (54) *Бере наждак, зчищає рудий накіп, **обтирає ганчіркою** залізне пруття* (М. Матіос, 26).
- (55) *Збереглися батькові чернетки в шухляді – **перекладав** він **друкував на машинці*** (Л. Костенко, 267).
- (56) *Вона не відповіла, бо вже **хряпнула дверима*** (О. Черногуз, 46).

- (57) *Фактично у нас тепер завжди хтось протестує. Шахтарі стукотять касками, вчителі дзвонять дзвониками* (Л. Костенко, 234).
- (58) *Мишкою клікну, маркером пробіжусь. Готово* (Л. Костенко, 266).

У предикатах руху та переміщення валентність засобу має дещо відмінне семантичне наповнення: це – засіб пересування (*машина, поїзд, велосипед* та ін.), наприклад:

- (59) *На базар вони їхали швидкісним трамваєм* (О. Черногуз, 25).

7. Локативну валентність мають переважно три різновиди локативних предикатів: локалізованої наявності (*бути, перебувати, опинятися, розміщуватися*), стану-локалізації (*сидіти, лежати, стояти, висіти*), руху та переміщення, або акціонально-локативні (*їхати, йти, везти, приносити*).

Предикати локалізованої наявності та стану-локалізації передають статичну ситуацію і виявляють семантичну валентність **місця статичної локалізації**:

- (60) *Мотря була на полі* (П. Мирний, 27).
- (61) *А солодка Даруся сидить у квітнику між айстрами* (М. Матіос, 5).
- (62) *Коло шосейної дороги, за селом, там, де колись брали з-під кручі на дорогу пісок, у проваллі розташувався великий табір полонених* (О. Довженко, 581).

Просторові динамічні відношення виражають акціонально-динамічні предикати, семантичні валентності яких диференційовано відповідно до трьох різновидів предикатів: односпрямованого руху (*бігти, йти, повзти, летіти*), різноспрямованого руху (*блукати, ходити, літати, бродити*) та переміщення (*везти, приводити, заносити, переносити*).

Ситуації односпрямованого руху та переміщення мають семантичні локативні компоненти:

1) початкового та кінцевого пунктів:

- (63) *Президент підійшов до трибуни* (Л. Костенко, 31);
- (64) *Коли Мічурін увійшов до кімнати, де відбувалось засідання, всі встали* (О. Довженко, 391);
- (65) *Плигали з кручі в Десну навіть ті, що зроду не плавали* (О. Довженко, 589);
- (66) *Удень приїжджали з Берліна кінооператори* (О. Довженко, 582);

2) шляху руху:

(67) *До тата Даруся йде тільки серединою вулиці* (М. Матіос, 22);

3) напрямку руху:

(68) *Відходили на схід України сини* (О. Довженко, 590).

Значення початкового та кінцевого пунктів руху здебільшого вважають самостійними семантичними валентностями. Водночас Ю.Д. Апресян (1974: 127–128) зазначає, що вони є похідними від семантичної валентності місця і можуть бути потрактовані як ‘місце початку перебування’ та ‘місце кінця перебування’.

Акціонально-локативні предикати різноспрямованого руху мають валентність місця динамічної локалізації:

(69) *Параска цілими днями ходила поміж хатів* (М. Матіос, 15).

(70) *По київських вулицях маршрутують Діди Морози* (Л. Костенко, 38).

(71) *Тисячі титань кружляють над їхніми головами у завихреннях куряви* (О. Довженко, 481).

Отже, локативна валентність диференційована на семантичні компоненти: місця статичної локалізації, місця динамічної локалізації, напрямку руху, початкового пункту, кінцевого пункту і шляху руху.

Окрім розглянутих основних типів та різновидів семантичних валентностей, визначено й інші, які ще потребують докладного та уважного аналізу в подальшому дослідженні: ситуативна валентність (*сподівався на здійснення планів, розповіли про приїзд гостей*), темпоральна валентність (*було це давно*), валентність джерела дії (*сльози текли з очей, бомбардують із літаків*), атрибутивна валентність (*поводиться добре, ставиться з розумінням, оцінювати високо*) та ін.

7. Здійснений аналіз семантичних валентностей дієслівних предикатів в українській мові дає підстави зробити **висновки**:

1. Семантичні валентності дієслівного предиката співвіднесені із структурою номінованої ним ситуації та семною організацією значення дієслова.

2. Визначення основних типів семантичних валентностей ґрунтується на розрізненні та узагальненні семантичних функцій компонентів позамовної ситуації і виявленні типології предикатної семантики. З огляду на це виокремлено шість валентних значень у межах категорії семантичної валентності: суб'єктна валентність, об'єктна валентність, адресатна валент-

ність, інструментальна валентність, локативна валентність та валентність результату.

3. В основі подальшої семантичної диференціації основних категорійних валентних значень лежать інтеграційні типологічні та диференційні ознаки семантичних ситуацій (динамічність/статичність, контрольованість/неконтрольованість, цілеспрямованість/нецілеспрямованість), деталізація предикатної семантики з виявленням специфічних сем у семантичній структурі дієслова-предиката ('творення', 'каузація', 'спрямованість дії' та ін.), характеристика та онтологічна сутність суб'єктного компонента (активність/пасивність, денотативна співвіднесеність з істотою – предметом – явищем природи), зміст та особливості інших валентно зумовлених компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

- Апресян, Ю.Д. 1974, *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*. Москва: Наука.
- Вихованець, І.Р. (ред.) 1983, *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І.Р. 1987, *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І.Р. 1992, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка.
- Гмиря, Л.В. 2008, *Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова.
- Кавера, Н.В. 2008, *Семантична типологія предикатів стану*. Київ: Інститут української мови НАН України.
- Куц, О.В. 2003, *Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами*. Київ: Інститут української мови НАН України.
- Мірченко, М.В. 2004, *Структура синтаксичних категорій*. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.
- Овчиннікова, І.І. 1993, *Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення в українській мові*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова.
- Филлмор, Ч. 1981, Дело о падеже. В кн.: Звегинцев, В.А. (ред.), *Новое в зарубежной лингвистике, вып. 10: Лингвистическая семантика*. Москва: Прогресс, 369–495.

ДЖЕРЕЛА

- Винниченко, В. *Вибране*. Київ: Школа, 2002.
- Довженко, О.П. *Кіноповісті: Оповідання*. Київ: Наукова думка, 1986.
- Костенко, Л. *Записки українського самашедшого*. Київ: Абабагаламага, 2011.

Матіос, М. *Солодка Даруся*. Київ: ЛА "ПІРАМІДА", 2007.

Мирний, П. *Хіба ревуть воли, як ясла повні: Роман з народного життя*. Харків: Фоліо, 2006.

Чорногуз, О. *Претенденти на папаху: Сатиричний роман*. Київ: Дніпро, 1984.